

Драган Суботић*

Институт за политичке студије, Београд

МЕТОДА ПОСМАТРАЊА У ИСТРАЖИВАЊУ**

Сажетак

Аутор пише о примењеним истраживањима у методологији, с посебним освртом на посматрање као технику прикупљања емпиријских података. Истиче облике посматрања са и без учествовања, систематско посматрање као и посматрање у експерименталним условима. Анализира значај посматрања у емпиријским истраживањима, посебно у области друштвених наука. Аутор посебно указује на значај методе студије случаја као и интервјуа и упитника у прикупљању података у истраживањима. Свакако, нису остала ни размишљања о анализи садржаја као и о личној једначини истраживача.

Кључне речи: методологија, емпирија, метод, посматрање....

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА О МЕТОДОЛОГИЈИ ИСТРАЖИВАЊА

Методологија је грана науке или тачније један део логике, јер општу методологију је немогуће одвојити од логике. Метод је начин истраживања који се примењује у некој науци и повезан је са научном делатношћу. Заправо, методологија проучава метод, развија његова логичка начела, односно, проучава научни систем, на-

* Научни саветник ИПС у Београду

** Рад је настао у оквиру научног пројекта "Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошког развоја Републике Србије.

чин на који су сређена научна сазнања. Научни метод представља мисаоне радње помоћу којих научник ствара полазну хипотетичку основу. Исто тако, гносеологија је теорија људског сазнања (свеопштег), а епистемиологија је ужи део теорија научног сазнања (ужи део од гносеологије). Логика се може схватити као настојање да се утврде најразумнији могући односи између људске мисли и стварности који јој омогућава да схвати шта се у стварности дешава. Постоје и нека становишта на којима инсистира гносеологија а која су за науку неприхватљива, и ту спада субјективизам – субјективне претпоставке и мишљења неког научника које се бар у начелу не могу проверити од стране других за науку су неприхватљиве.¹⁾

Метод својим логичким, техничким правилима и хеуристичким идејама омогућује проналажење што адекватнијих решења за бројне истраживачке проблеме. Методологија развија правила проверавања и доказивања научних ставова, јер, у науци није довољно нешто открити, већ, треба и доказати тачност сваког новог сазнања. Метод, односно, методологију чини логички, технички и научно-стратегијски део. Логички обухвата све оно што се односи на начин формирања научних појмова, анализе њиховог садржаја испитивања логичке структуре, разматрање улоге хипотеза и њихових разних метода. Технички обухвата организацију различитих облика истраживања, док се научно-стратегијски тиче процеса прикупљања података, сређивања и обраде. Разматра и то да ли је одређени истраживачки приступ више или мање подесан за решавање неког научног задатка.²⁾

Друштвена истраживања се базирају на друштвеним циљевима који често немају везе са природним наукама. Друштвене појаве се другачије објашњавају него природне појаве. Основни задатак друштвених теорија био би повезивање друштвених закона који се не могу објаснити преко природних наука. Вилхелм Дилтај сматра да природне науке не могу разумети природне појаве, већ само могу да их објасне изводећи их из неких утврђених општих закона. Друштвене чињенице су човеку разумљивије јер их он осећа, доживљава и разуме из људске праксе.

Новокантовци В. Винделбанд и Х. Рикерт сматрају да је основно сазнање о друштву историјске а не теоријске природе. Помо-

1) Др Драган Суботић: “Фазе истраживања у примењеној методологији”, *Политичка ревија*, бр. 1/2009, Београд, стр. 281-283.

2) Др Драган Суботић: “Методе научног и емпиријског истраживања”, *Политичка ревија*, бр. 2/2009, Београд, стр. 297-298.

тетске су оне науке чији је првенствени циљ да утврде оно што је у појавама опште, нужно или законито. Идиографске су оне науке које желе да прикажу индивидуални карактер проучаване појаве у њеној самосвојности и изворности. Основна теза Винделбанда је да ниједан догађај не можемо објаснити потпуно законом већ да су закон и догађаји нераскидиво повезани. Рикерт то покушава епистемолошки да образложи, па каже да се сви садржаји стварности могу проучавати на природно-научни начин, јер прави разлику између културе и природе. Свакако научно сазнање путем разумевања, сматра Макс Вебер, мора да задовољи два услова: а) да буде смисаоно адекватно (ако се саставни делови понашања налазе у међусобној смисаоној вези); б) да буде узрочно адекватно (ако се на основу искуствених уопштавања може закључити да постоји одређена вероватноћа да се појаве доиста дешавају на тај начин). Вебер је критиковао бихејвиоризам и заступао тезу да је пожељно посматрати унутрашњи живот појединца. По речима Вебера појам хомоекономикус – човека кога само интересује економски интерес онога кога не интересују емоционалне, сродничке или патриотске побухе, јесте типичан пример идеалног типа човека у капитализму.

Постојао је читав сплет идеја о карактеру друштвених наука. Тај сплет је утицао на Вебера да уобличи свој приступ методологиј. Наиме, Вебер је желео да обједини два различита гледишта: историјско и антиисторијско гледиште друштвених наука. Покушао је да заузме средњи став и измири ова два гледишта и посветио је пажњу следећим проблемима:

- а) схватање начела избора предмета истраживања;
- б) ставу науке према културним вредностима;
- в) начину објашњавања друштвених појава, односно,
- г) појмовној структури идеалних типова.

Вебер је био под великим и непосредним утицајем Х. Рикерта, који сматра да не постоји неки објективни критеријуми по којима би научник могао да одабере предмет свог истраживања, једино ако пође од неких вредности. Човека у суштини занима однос-веза неке појаве према некој вредности и да то представља основу за предмет истраживања.

Веберу није само битан избор предмета истраживања већ и да његово теоријско уобличавање зависи од друштвених наука и садржаја културе. Тако, ако је у некој култури основана вредност

материјално благостање онда ће у том циљу – смеру ићи научна истраживања. Ако је култура изграђена на неким другим системима вредности (нпр: ратничка култура) у њој се наука неће ни појавити.³⁾

За разлику од Рикерта који је сматрао да све културне вредности треба интегрисати у један јединствен, објективан и кохерентан систем, Вебер не верује у такву могућност и сматра да је стварност ирационална и да људи имају различите пориве и становишта, који се међусобно сукобљавају и да је немогуће имати јединствен систем вредности.

Вебера су привлачила и различита политичка деловања као и однос науке према друштвеној пракси. По њему су два основна разлога зашто наука не може толико утицати на вредносне ставове друштва: 1. да је наука изграђена на одећеном вредносном становишту, односно, 2. стварност је ирационална и самим тим ограничава утицај науке и искуственог занања.

Он ипак сматра да није безначајан утицај науке на културне вредности јер наука може појмовно и смисаоно да покаже шта треба учинити да би неко вредносно становиште заживело и да испита све објективне могућности и трошкове, као и да проналази рационална средства за остваривање изабраног вредносног становишта. Социолошко разумевање и објашњење су две методе схватања једног истог задатка. Објашњење се заснива на извођењу појединих појава из неких општих теоријских ставова и применом теоријских сазнања о узроцима и условима који су предходили тој појави. Разумевање се заснива на разлици између метода друштвених и природних наука, јер, разумевање неког уметничког дела је постигнуто ако је схваћена уметникова визија, његов стил и ако је откривено шта је уметник тим делом хтео да постигне и каже. Вебер сматра да није довољно да “разумевање неких друштвених појава буде само субјективно убедљиво” већ и на основу неког општег знања искуства које нам даје наука.

Методолошки индивидуализам је претварање номиналистичког теоријског схватања друштва кроз резултат деловања појединаца који га сачињавају. Овај номиналистички приступ не допушта да се поступније развије приказана техничка замисао о улози друштвених наука. То је увидео и Вебер и указао да је понекад за разне практичне потребе то потребно чак и неопходно. По његовом

3) Др Драган Суботић: “Теоријски оквири методолошких истраживања”, *Политичка ревија*, бр. 3-4/2008, Београд, стр. 1512-1518.

мишљењу као и Дилтајевом, велика је предност друштвених наука у могућности разумевања понашања појединца, за разлику од природних наука које се морају задовољити откривањем функционалних и узрочних веза али и немогућности разматрања њихових елемената.

У средиште Веберових културно-историјских анализа увек се налази испитивање појединца у одређеним историјским друштвено-културним условима. Он разликује неколико врста разумевања: 1. разумевање замишљеног смисла неког делања и откривање везе између циљева и средстава која се користе ради њиховог постизања; 2. разумевање емотивно-афективног понашања кроз способности уживања; 3. естетско-уметничко разумевање као виши ступањ где се психолошко разумевање повезује са објашњењем и разумевањем побуда као непосредним узроцима и поводима одређених поступака, као и објашњење тих поступака. Свако научно сазнање путем разумевања мора да задовољи два услова: а) да буде смисаоно (тумачење неког понашања типичног за неки уобичајен начин мишљења и осећања у датој култури) и б) да буде узрочно адекватно само ако се на основу искуствених уопштавања може закључити да се она дешавају на тај начин.

Вебер је у својим схватањима идеалног типа као посебног средства за објашњавање друштвених појава, тражио средње решење између антитеоријски расположеног историзма и апстрактне опште теорије. Вебер спада међу социологе који су у свом истраживању користили упоредна истраживања и већина његових идеалних типова је настала или као резултат или као средство тих упоредних истраживања, и на тај начин је делимично разбио оквире описног историзма. Међутим, он у својим методолошким радовима није шире обрадио проблеме и тешкоће упоредних-социолошких истраживања. Слабост Веберове методолошке замисли су у гледишту да избор проблема и правци у којима се они научно проучавају, зависе у науци искључиво од постојећих културних вредности. То гледиште не узима у обзир да у друштвеном животу постоје од практичних и људских вредности и примарније објективне структуре. Друга слабост Веберовог схватања односа науке према вредностима, је што је он јако потценио могућност утицаја науке на важеће друштвене вредности. Трећа слабост је што ни Вебер а ни други представници такозване социологије разумевања нису много допринели развоју техничких средстава за истражива-

ње друштвених појава чак ни у области прикупљања података, а нису дали ни значајнији постицај за унапређење начина прикупљања научних искуствених података.⁴⁾

Методологија мора да има нормативни карактер, да изграђује норме којих треба да се придржавају научници у истраживању. Теоријска наука је организовано и методично настојање да се рационално-искуственим путем дође до објективног поузданог и прецизног, општег и систематског сазнања о стварности односа и о оном њеном делу који проучава нека наука.⁵⁾

Објективност посматрамо из два аспекта: однос према стварности и основне формалне особине научног сазнања: а) Објективност као однос према стварности значи пре свега безусловну тежњу да се приликом разматрања било ког проблема узимају у обзир сви расположиви релевантни искуствени подаци, да се упорно трага за новим обавештењима. Објективност значи отвореност према стварности и новим искуствима. б) Објективност са формалне стране састоји се у томе да се истраживања изводе тако да други истраживачи могу што лакше поновити и проверити њихове резултате.

Наука обично оставља најснажнији утисак на лаика формалним обележјима своје прецизности. Прецизност сазнања састоји се у способности да се у искуственим појавама, утврде мање и теже приметљиве разлике које су ипак сазнајно значајне. Прецизност сазнања зависи од низа појмовних, оперативних и аналитичко-синтетичких предуслова. Свака тежња за прецизношћу једне фазе истраживачког поступка, која није усклађена са оним што је постигнуто у осталим, у ствари, је формализам. Најчешће се састоји у једностраном истицању неког методолошког начела или поступка.

Начела објективности, прецизности и систематичности важе у методологији свих наука. Систематичност теоријских наука је изграђена искључиво на темељу општости сазнања. Што је неко сазнање општије, то има шири систематски значај. Научни закон је друге природе и он је искуствени став који изражава неку општу особену појаву или неки њихов однос, који нужно произилазе из њихове природе и одређених услова. Али сваки закон је нужан однос у оквиру неке детерминистичке структуре. По својој логичкој природи научни закони су општи искуствени ставови. Они изража-

4) Видети шире: Макс Вебер: *Методологија друштвених наука*, Загреб, 1997, стр. 7-26.

5) Видети општирије: Александар Новаковић: "Методологија критичког рационализма", *Српска политичка мисао*, бр. 1-2/2008, стр. 35-36.

вају неку конститутивну особину појава одређене врсте односно неки релативно стабилан и нужан однос између појава различитих врста. Међутим, поред закона који су организовани на један дужи и краћи историјски период, у друштву делују и општи закони чије је важење у историјском погледу далеко трајније.⁶⁾

Друга логичка особина закона јесте да су они апстрактни, а не конкретно-описни ставови. Међутим, откривање закона није самосталан сазнајни циљ. Они служе за објашњавање конкретних појава. Због тога се закони налазе на различитим ступњевима апстрактности. Из најапстрактнијих основних закона изводе се конкретнији закони.

Научни закони су само једна, мада необично значајна степенница у тежњи за општошћу и систематичношћу која свој завршни облик добија у научној теорији и научном теоријском систему. Теорију неке науке сачињавају на одређен начин повезани општи искуствени ставови помоћу којих она сређује искуствене податке и објашњава искуствене појаве на оном подручју стварности које је предмет њеног истраживања, као и усмерава даља истраживања.

У структури теорије могу се разликовати три основна елемента: (1) речник који садржи дефиниције основних појмова који се јављају у постулатима теорије; (2) одређен број постулата теорије; (3) већи или мањи број теорема које су изведене из постулата. Постулати су најопштији теоријски ставови неке теорије, из којих се могу извести све остале њене теореме, и чија се тачност проверава на основу њених изведених закључака.

Анализа структуре и карактера научног објашњења показује један од основних начина примене тих општих ставова. Други начин примене закона и теорија долази до изражаја у научним предвиђањима. Закони и теорије су основна средства научног објашњења, што ће се јасно видети из његове структуре. Свако развијено научно објашњење је детерминистичке природе. Поједино научно објашњење може се односити на (1) неки општи став и (2) на појединачне појаве одређене врсте. То зависи од природе статистичких података. Научно објашњење добија систематски карактер применом научних закона и теорија.

У друштву које истражују социологија, економија и остале друштвене науке постоји једна специфична категорија искуствених чињеница – етичко-културне вредности. Том деловању вред-

6) Др Драган Суботић: *Увод у методологију научног истраживања*, књ. 1, Нови Сад - Београд, 2009, стр. 16-17.

ности указују циљеве, одмеравају важност разних могућних циљева на које се може усмерити делатност, постављају норме идеалног и дозвољеног понашања у разним облицима делатности и у разним приликама, а утичу на значај који ће се придавати појединим друштвеним појавама. Много више спорова има око другог облика у коме вредности могу да се појаве у истраживању друштвених наука. Тај други облик су вредносни судови. Друштвене појаве и односи могу бити предмет вредносне оцене и критике.⁷⁾

2. ТЕХНИКЕ ПРИКУПЉАЊА ПОДАТАКА

2.1. Посматрање

Посматрање је прикупљање података о “појавама путем чулног опажања. Подаци добијени научним посматрањем ће бити тачнији од података чије је стварање дуготрајније и у коме учествују више лица без стручних особина потребних за научно посматрање. Посматрање проширује истраживачка искуства. Трајнијим посматрањем се може добити целовита представа о природном, материјалним, друштвеним условима живота неке заједнице. Ти доживљаји се касније рашћлањују, проверавају и систематски развијају”.⁸⁾

Могу се посматрати само актуелни садржаји. Важно је познавати и везе са прошлим догађајима и однос према замишљеној будућности. Посматрање је добро за прикупљање информација о спољашњим догађајима друштвеног живота. Зато се друга психичка (унутрашња) страна тешко може увидети, и није могуће створити створити потпуну слику о њој. Ограничење посматрања се односи на неки одређени временски ход. За неке појаве треба дозвола за посматрање. Ретко ко дозволи да се ствари посматрају у тренутку дешавања.

Управо као облик прикупљања података у коме се мора поставити трајни непосредни однос са предметом истраживања, посматрање може бити врло подесан организациони оквир за употребу осталих поступака и ефикасан коректив њихових резултата. Основна предност посматрања као методе истраживања манифестије се у непосредној спознаји реакције посматране особе. Због чињенице да особа која се посматра обично не зна да је посматрана, она није у могућности да да нетачне информације, већ својим

7) Видети: Јелена Пешић: “Критичко мишљење и научно сазнање”, *Српска политичка мисао*, бр. 1-2/2008, ИПС, Београд, стр. 12-13.

8) Др Драган Суботић: “Технике научног и емпиријског истраживања”, *Пословна економија*, бр. 2/2009, стр. 278-279.

понашањем пружа праву слику о стварности. Уколико се примени метода посматрања без учествовања интервјуисте могуће је избећи његов утицај на понашање посматране особе. Као што смо већ напоменули посматрање је дефинисано као прикупљање података о појавама путем њиховог непосредног чулног опажања.⁹⁾

Како је пут између неког садржаја стварности и искуственог податка о њему скраћен до најмање мере и лишен свих посредника, оправдано је претпоставити да ће искуствени подаци добијени научним посматрањем бити тачнији од података чије је стварање дуготрајније и у коме учествује више лица без стручних и осталих особина потребних за научно посматрање. Једино се трајним посматрањем може добити комплетна представа о природним, материјалним, друштвено-организацијским и културним условима живота неке заједнице или организације, и о људима који у њој живе и делују.

Није свако посматрање научно посматрање. Као метод у друштвеним наукама, посматрање мора да испуни читав низ строгих услова да би имало епитет научне методе. Тако посматрање мора да има следеће карактеристике: а) селективност; б) систематичност; в) прецизност; г) проверљивост (стварање и очување ланца емпиријске евиденције); д) стручност у погледу знања и искуства истраживача.¹⁰⁾

Под појмом метода посматрања, условно речено, подразумева се врста методе научног сакупљања података непосредним чулним опажањима манифестације појаве.

Наведена дефиниција је условна зато што се, по ко зна који пут, појављује проблем разграничења. У контретном случају појављује се проблем разграничења између непосредног чулног опажања и других начина прикупљања података. Исказ непосредно чулно опажање значи да истраживач непосредно својим чулима посматра појаву.¹¹⁾

Постоје различите врсте посматрања на основу којих људи у свакодневном животу добију одређена обавештења. највећи број њих одвија се спонтано и несистематски и, као таква, она немају научни карактер, нису научна. Научна посматрања се битно разликују. Она су релативно објективна, предметна, прецизна и систематична и треба да задовоље следеће услове: да служе стицању

9) Војин Милић: *Социолошки метод*, 2. изд., Београд, 1978, стр. 143.

10) Исто, стр. 143.

11) Проф. др Момчило Сакан: *Методологија војних наука*, Београд, 2006, стр. 166.

нових научних сазнања; да су усмерена према одређеном објекту посматрања; да су планирана (да нису случајна); да су посматрачи стручно оспособљени за реализацију посматрања; да се подаци (обавештења) бележе систематски и да се добијени подаци могу контролисати у погледу тачности и поузданости.¹²⁾

У процесу посматрања истраживач може у мањој или већој мери да “учествује у друштвеним процесима који су предмет истраживања. Истраживач у процесу посматрања може бити: 1) потпуни учесник; 2) учесник посматрач; 3) посматрач учесник и 4) потпуни (чисти) посматрач.

Чак и најшире организовано посматрање, у коме би учествовали многобројни посматрачи који су систематски распоређени по изабраном друштвеном простору, није довољно за стварање потпуне социолошке искуствене евиденције, јер посматрање, има неколико иманентних ограничења од којих издвајамо следећа:

- а) Посматрати се могу само актуелни искуствени садржаји, односно само оно што постоји или се збива у време посматрања. Баш зато што посматрање нема потребну временску дубину знатно смањује његову вредност у проучавању друштвених појава.
- б) Посматрање је нарочито прикладно за прикупљање података о спољним манифестацијама друштвеног живота. Посматрањем спољних облика понашања врло је тешко изградити потпунију научну слику психичке стране друштвеног живота, а нарочито њених целовитијих облика.
- в) Прикупљање података о дужим развојним процесима посматрањем врло је споро. Посматрање је обавештавање о појавама у њиховом спонтаном току. Брзина прикупљања података једнака је брзини одвијања посматраних процеса.
- г) Све што се у друштву дешава “иза затворених врата” није приступачно ни посматрачу: Често се дешава да испитиване групе пристају да истраживача накнадно тачно обавесте о неким својим понашањима него да му дозволе да та понашања посматра док су у току.¹³⁾

Посматрање се у савременим социолошким истраживањима појављује у различитим облицима који имају различито порекло.

Филозоф Ђуро Шушњић сматра да је метода посматрања једина истраживачка метода која омогућава да се “информације о при-

12) Исто, стр. 285.

13) А. Ђили: *Како се истражује*, Загреб, 1974, стр. 61.

родним и друштвеним појавама добију на непосредан начин. Код свих других истраживачких метода, истраживач нема непосредан додир са појавама које посматра. Ова специфичност методе посматрања даје јој изузетну епистемолошку предност у односу на друге истраживачке методе.”¹⁴⁾

Посматрање је прикладна метода за истраживање спољашњих манифестација индивидуалног и колективног понашања, али не даје нам сигурнија сазнања о унутрашњим, психолошким мотивима, жељама и очекивањима. Потпуно идентично спољашње понашање појединаца и група може да буде условљено сасвим различитим мотивима, жељама и очекивањима. Тако на пример, ако људи гласају за једну одлуку на јединствен начин, мотиви, жеље и очекивања могу бити веома различити. Неко гласа за одређену одлуку зато што му се чини да је одлука рационална, неко из потребе да се увек слаже са другима, неко због страха од казне, неко из каријеристичких разлога, итд. Понашање не мора да се слаже са личним веровањима и вредностима.

Група врши снажан утицај на појединца: својом структуром, својим нормативним очекивањима, својим циљевима, својом специфичном идеологијом, специфичним језиком групе (који је често језик наређивања), итд. Понашање појединаца под одређеним условима тако рећи престаје да зависи од њихових личних особина и скоро потпуно је одређено променама у социјалној ситуацији. Меотда посматрања је нарочито прикладна за такве случајеве и само тада даје најбоље резултате. Резултат таквих посматрања је обично неко ново сазнање о типовима понашање који зависе од типа социјалне ситуације. У одређеним ситуацијама људи понављају своје понашање. Ова повезаност њихова понашања са типом социјалне ситуације даје нам могућности да предвидимо њихово понашање у будућим ситуацијама.

Посматрање као “једна од метода прикупљања података о најразличитијим појавама друштвеног живота разликује се од свакодневног посматрања у низу особина: (а) прикупљање података је нужно селективно, односно врши се у односу на хипотезу коју желимо проверити; не може се прикупљати све и свашта, јер хрпа несређених података нема никакве нарочите вредности; (б) посматрање понашања појединаца и група врши се на систематски начин, а никако случајно; место посматрања, време посматрања, услови

14) Др Ђуро Шушњић: *Критика социолошког метода: Увод у методологију друштвених наука*, Ниш, 1973, стр. 47.

посматрања, број посматрања, величина групе која се посматра, и низ других чинилаца морају се брижљиво планирати; (в) посматрање врши добро извежбан и стручан истраживач, односно човек који најбоље познаје појаву коју посматра и циљеве и проблеме које жели да реши посматрањем; често није могуће замислити посматрање без коришћења низа техничких средстава чије особине, могућности и границе истраживач мора да добро познаје.

Методолози се углавном слажу да постоје две основне врсте посматрања – посматрање с учешћем и без учешћа. Посматрање с учешћем може да се подели:

1) Потпуни учесник (посматрач станује, ради и живи у средини коју посматра, али средина не зна ко је он: тако посматрач може да се запосли у неком предузећу као радник или у некој установи као службеник и да се покорава нормама рада и живота средине, да учествује у формулисању групних циљева, да јача групну идеологију, да брине о групној контроли и стистему одговорности, да се бори за боље место на хијерархијској скали ауторитета у групи, да брани групу од спољашњих притисака, да учествује у доношењу одлука важних за групу, да се такмичи око групног вођства и друго).

2) Учесник посматрач (посматрач преузима неку радну улогу, обавезан је да као и други проводи пуно радно време и да савесно обавља свој посао; узгред посматра и понашање других који знају да је он посматрач и да је у њиховој средини ради научног посматрања).

3) Посматрач учесник (посматрач је доста слободан, може да мења улоге, да се креће по друштвеном простору хоризонтално и вертикално; средина у којој се посматрање врши зна да је он посматрач).

4) Чист посматрач (посматрач је обичан гледалац разних свечаних обреда; као члан публике прати неко интересантно суђење; посматра штрајк итд.; његов однос према испитиваној групи је прилично удаљен и површан и односи се само на јавно понашање).¹⁵⁾

Један од првих извора посматрања налази се у истраживачкој традицији етнологије и социјалне антропологије. До оваквог развоја посматрања у етнологији и социјалној антропологији дошло је стицајем више околности као што су проучавана друштва обич-

15) Исто, стр. 209.

но била неписмена па у њиховој прошлости није било много обавештења ни писаних података.

У познатом методолошком приручнику чији су аутори Јахода, Дојч и Кук, посматрање је подељено на:¹⁶⁾ (1) посматрање са учествовањем или тзв. партиципирајуће посматрање; (2) систематско посматрање и (3) посматрање у експерименталним условима.

Ова класификација посматрања је недовољно развијена, јер исцрпније анализе посматрања са учествовањем показују да посматрач може да буде у различитом, односу према испитиваној средини, да преузима различите улоге и да у зависности од тога мења карактер посматрања.

Посматрање са учествовањем је најтежи облик социолошког прикупљања података, јер затхева од истраживача да на извесно време промени начин живота и укључи се у другачије друштвене прилике. Овај вид посматрања је теоријски користан у експерименталним истраживањима и као средство за продирање у извесне врло затворене друштвене групе које настоје да што више ограниче јавност свог деловања.

Међутим, посматрање у улози потпуног учесника јавља се и у облику мемоарске литературе, где непосредни учесници неких прошлих догађаја саопштавају јавности многе појединости свог активног учествовања у неким облицима друштвеног живота. Мемоарској литератури наука у прошлости дугује многа своја значајна сазнања.

Посебна научна вредност посматрања са учествовањем састоји се у томе што оно омогућава истраживачу да у пуној мери лично доживи садржај неке друштвене делатности и ситуације које се значајно разликују од његових уобичајених делатности и начина живота. Посматрачу се омогућава да укључивањем у посматрану средину смањује утицај посматрања на промену њеног редовног начина понашања и отклањају препреке које постоје када се животна искуства саопштавају лицу које не припада истој друштвеној групи.

Посматрање у улози учесника – посматрач има предност, јер, посматрач може да стекне много дубље лично искуство о некој друштвеној делатности и условима у којима се она обавља, али у том случају он је чврсто везан за преузету практичну улогу. Овај

16) Војин Милић: „Метод критичке теорије“, Филозофија, (2), 1969, стр. 56.

тип дрштвеног односа у коме преовладава посматрачка улога далеко је подеснији за прикупљање систематичних изворних података.

Учесничко посматрање (на енглеском, *participant observation*) је један од “веома познатих и утицајних истраживачких метода, односно методологија, који је развила америчка антропоологија у 20. веку. Овај метод представља значајну истраживачку стратегију којој је циљ да постигне блиско и интимно познавање дате групе индивидуа (као што су верске, професионалне или девијантне групе) и њихових практиковања (пракси) путем интензивног укључивања у ту људску групу и њен природни околиш. Овај метод је изникло из теренског рада социјалних антрополога и из урбаних истраживања Чикашке антрополошке школе.¹⁷⁾

У науци није довољно доћи до неких оригиналних идеја, него те идеје треба развити и доказати и тако их претворити у научна открића. Доказивање је неизводљиво без систематских изворних података. Зато се прилично дуго јавља тежња да се шире развијају истематске могућности посматрања. Један од разлога је што неколико особина посматрања знатно отежавају постизање његове систематичности.

Прва од тих особина састоји се у временско-просторној ограничености опажајног поља. Прикупљање података помоћу посматрања састоји се од низа појединачних опажајних делова чији је садржај условљен током збивања и управо се тежи посматрање што мање мења спонтани ток посматрања догађаја.

Процес посматрања је потпуно подређен спонтаном ритму догађаја. У говорном општењу може се десити да саговорник усклади брзину изношења својих одговора са могућностима њиховог разумевања и бележења. Обим истовременог опажања различитих искуствених садржаја као и могућност њиховог памћења и регистровања су ограничени.

Постизање систематичности посматрањем отежава различита правилност у јављању разних друштвених појава. Што је нека појава мање регуларна теже се припремити за њено посматрање, па ове појаве највише и измичу систематском посматрању.¹⁸⁾

Све поменуте тешкоће у постизању систематичности посматрања произилазе из тешкоћа објективног карактера. Али постизање веће систематичности посматрања могу да отежавају извесни

17) С.А. Мозер: *Методи анкетирања у истраживању друштвених појава*, Београд, 1962, стр. 63.

18) Марија Богдановић: *Методолошке студије*, Београд, 1993, стр. 63.

теоријско-методолошки недостаци односно, тешкоће научне природе. Ово је врло важно јер се проналажењем бољих научних решења могу смањити многи недостаци посматрања.

Делокруг научне примене посматрања малих група, односно, ове врсте посматрања је доста широк. Она се најпре развија у проучавању појединих улога у организацији рада. Многобројне значајне функције обављају разна тела која су по свом саставу мање групе. Начин рада различитих група зависи од особеног карактера њихових задатака, ипак, развијање општег поступка посматрања делатности малих група може да знатно олакша и унапреди њихово проучавање.

Бејлсов (Bales) систем посматрања малих група настао је као резултат дуготрајног експерименталног проучавања малих група. Он се састоји из класификацијске шеме за разврставање података и начина посматрања. Бејлсов модес се заснива на посматрању свих облика понашања, сваког појединачног члана групе при чему се понашања разврставају у 12 апстрактних класификационих јединица, што значи да се од посматрача захтева знатна способност тумачења смисла различитих облика понашања. Околност да се Бејлсов начин посматрања развио у експерименталним проучавањима малих група у лабораторији утицао је на читаву организацију посматрања. Посматрање је организовано на објективистички начин из којег је искључен сваки однос посматрача и посматране групе, чак и видљивост њихове физичке присутности. Бејлс је изградио и оквирни начин анализе података. Како се изворни подаци прикупљају на врло апстрактној равни, могућности њихове даље анализе су ограничени.

Основно аналитичко средство је израда профила о понашању групе као целине и сваког члана појединачно. За анализу ових профила подједнако су потребне две процентуалне структуре и то:

а) структура која показује учешће појединих врста понашања у укупном понашању појединца; б) структура која показује удео неког облика његовог понашања у укупном броју понашања исте врсте читаве групе.

Систематско посматрање у области рада – друга група система за посматрање развила се у психофизиологији рада, нарочито у мерењу времена и покрета у тејлоризму. Ови системи се знатно разликују по степену своје развијености. Неки се односе углавном само на технолошку страну појединих занимања.

Пошто се разне класификације знатно разликују у погледу апстрактности својих категорија, њихова употреба захтева различиту стручну спрему посматрача. Ако је класификација контретнија много је лакше разврстати појединачна посматрања; док рад са апстрактнијим класификацијама захтева већу стручност. Број посматрача зависи од разуђености система, величине посматране групе и од дужине посматрања. Овај начин прикупљања података може се искористити за систематско проучавање процеса припремања и доношења разних одлука.

Опште правило проучавања малих група које су настале у стварном друштвеном животу, јесте да се све што се дешава на њиховим састанцима не посматра издвојено из ширих друштвених услова у којима се група налази. Положај појединих чланова у групи зависи од њиховог општег друштвеног положаја, као и од положаја у некој грани друштвене организације.

Један од првих извора социолошког посматрања налази се у истраживачкој традицији етнологије и социјалне антропологије. Први облик, социолошког посматрања су друштва која су посматрана била су неписмена. Посматрач није довољно познавао језик средине, учио га је у току истраживања, и зато је морао да што више посматра. Други облик, социолошког посматрања је проучавање извесне врсте појава, и то обично појаве које спадају у друштвену патологију. Трећи облик социолошког испитивања је преузета из социјалне психологије и социјално-психолошког проучавања малих група у друштву.

Посматрач у посматрању са учешћем: а) потпуни учесник – посматрач ради и живи у средини коју посматра, али средина не зна ко је он. Испитивана средина не зна да је он са задатком да посматра, његова функција је намерно прикривена. б) Учесник посматрач – средина коју он посматра, зна да он има улогу посматрача и да је у средини ради научног посматрања. в) Посматрач учесник – посматрач је доста слободан, може да мења улоге, да се креће по друштвеном простору, средина зна да је он посматрач. г) Чист посматрач – посматрач је обично гледалац разних свечаности, као члан публике прати неко интересантно суђење, посматра штрајк и слично. Његов однос према испитаној групи је прилично удаљен и површан и односи се само на јавно понашање.

Тешкоће постизања ситематичности посматрања обухватају, на пример, временска – просторна органиченост опажајног поља.

У разговору са испитаником од два три или пет часова, могу се добити само неке информације из његове прошлости али не све. Ограничен обим памћења и бележења података – зависи од брзине вођења интервјуа. Ако саговорник брзо одговара на питање, питање је колико ће испитивач брзо и прецизно бележити. Нема правилности у јављању одређених појава јер, никад не можемо предвидети шта ће се десити. Тешкоће научне методе проистичу из сазнања да су многи методолошки проблеми недовољно проучени.

Највише је у методологији постигнуто у посматрању малих група и појединаца. Делокруг научне примене ових истраживања је веома широк. Најпре су се развиле у проучавању појединих улога у организацији рада. Посматрање делатности малих група може да олакша и унапреди њихово проучавање. Нејлсов систем посматрања малих група је као ситем настао као последица дуготрајног експерименталног проучавања малих група. Овај систем се састоји на посматрању свих облика понашања, а не само вербалног, сваког појединог члана групе, понашање се разврставају у 12 апстрактних класификацијских јединица, од посматрача се захтева способност тумачења смисла различитих облика понашања.

Тако подручје А и Б – понашање од којих зависи јединственост и општа унутрашња атмосфера у групи, Бејлс назива друштвено – емотивним. Б и Ц – обухвата понашање која се односе на проналажење решења постављеног задатка. На пример, систематско осамтрање у области рада – се развило на основу психофизиологије рада, нарочито на мерењу времена и покрета и чини га девет група: 1) Прима обавештења; 2) Сређује обавештења; 3) Доноси одлуке; 4) Потврђује или исправља одлуке руководиоца; 5) Издаје налоге; 6) Саветује – објашњава; 7) Надгледа; 8) Извршава и 9) Ради на личном усавршавању.

Сличне класификацијске шеме могу се употребити кад се нека група проучава посредно на основу записника, стенографских белешки, магнетофонских снимака и личних извора. Изворна обавештења морају бити потпуна и систематична од обавештења добијених системским посматрањем. Корисна су за проучавање низа научних проблема. Друго подручје где се изворни подаци могу прикупљати је професионални садржај занимања у подели рада, јер нису сва занимања подједнако заступљена у подручју рада.

Када је реч о настојању да се систематизују комплексни облици социолошког посматрања, постоје три особине комплексног по-

сматрања: 1) проучава се неки сложени друштвени облик, на пример, градска четврт установа, предузећа и слично, 2) посматрање траје дуже време, настоји се да изгради општи утисак, односно, 3) поред посматрања користе се и други начини прикупљања података. Пример у анкети, прикупљање података органичено на један истраживани моменат, пре него што почне, морају се решити сви проблеми анализе садржаја и начина прикупљања. Анализа почиње када су сви подаци већ прикупљени. Теоријске идеје указују на правце у којима истраживање треба да се креће. У првом додирном са предметом истраживања, стиче се општи почетни утисак, и проширује се у зависности од циљева и стања у коме се налази одређен друштвени облик. Процес прикупљања података траје дуго, и њихова анализа се одвија у етапама.

2.2. Студије случаја

Метода студије случаја састоји се у истраживању свих важних аспеката неке појаве или ситуације, узимајући за јединицу проучавања појединца, организацију, социјалну групу или било коју целину.

Разликујемо три модалитета примене метода студије случаја: 1) истраживање појединачног садржаја; 2) истраживање случаја у низу и 3) истраживање мозаика случаја.

1. Код истраживања појединачног садржаја, ова метода се примењује на конкретан предмет. Тај предмет се посматра изолован на једном простору, у једном времену и без могућности понашљања истраживања.
2. Истраживања случаја у низу имају заједнички предмет који је развучен у временском континуитету и на различитим просторима.
3. Истраживања мозаика случаја су она код којих постоји заједнички проблем и основни предмет истраживања, делови мозаика се реализују на различитим местима у приближно исто време.¹⁹⁾

Лична једначина посматрача зависи од психичких особина посматрача и на њу утичу: 1) брзина, прецизност карактеристике опажаја; 2) усредсређеност, људи се у том погледу доста разликују. Неки су у стању да сатима посматрају један исти призор; 3) особине памћења (зависе од индивидуе). Неки теже памте, неки имају фотографско памћење, памте све појединости; 4) тренутно

19) Др Драган Суботић: "Методе научног и емпиријског истраживања", *Политичка ревија*, бр. 2/2009, Београд, стр. 309-310.

психичко расположење – нерасположен, узбуђен, преморен посматрач је мање способан за прецизно посамтрање; 5) друштвене карактеристике посматрача обухватају способност за успостављање комуникације као и непосредност.

2.3. Разговор, упитник и анализа садржаја

2. То су најчешће употребљена средства за прикупљање података у истраживањима.

Основна разлика између „интервјуа (разговора) и анкете (писменог упитника) састоји се у томе што се анкетом добијају информације без посредства испитивача, тј. сами испитаници писмено одговарају на питања из анкете. Многе особине које треба да има интервју, наравно, важе и за анкету. Проблеми око формулације и редоследа питања, односа питања према основном проблему који се истражује, избор између питања са затвореним или отвореним одговорима, претходно проверавање питања на мањем узорку, итд. – све су то проблеми на које истраживач наилази и приликом коришћења анкете у сврху прикупљања научно ваљаних информација²⁰⁾.

Интервју је техника испитивања којом се путем научног разговора између испитивача и испитаника долази до података значајних за истраживање. Интервју се одвија између двоје и више људи о некој конкретnoj проблематици. Постоје усмерени интервју – има конципирану основну за разговор и неусмерени интервју – слободан разговор. Разликујемо две врсте стратегије испитивања: а) психолошку и б) логичку.

а) Психолошка стратегија чини настојање испитивача да што више мотивише испитаника за учешће у истраживању и да га подстакну да да истините одговоре. Испитивање не би требало да траје дуже од 15-20 минута, или, ако је у писаној форми (упитник) 8-10 страна.

б) Логичка стратегија наводи три модела организације питања:

- 1) левка,
- 2) батерија и
- 3) поледетерминистички модел.

1) Модел левак. – Испитивање треба да крене од ширих, општих појмова и информација и иде ка ужим (левак са осно-

20) Др Ђуро Шушњић: *Критика социолошке методе – Увод у методологију друштвених наука*, Ниш, 1973. стр. 229.

вом на горе), а може да крене од ужих и прецизнијих информација, а потом иде ка ширим и општим (обрнути левак).

- 2) Модел батерије настоји да питања концентрише у посебне целине, а затим се међусобно повезују и слажу по логичком редоследу или по хијерархији.
- 3) Полидетерминистички модел има унутрашњу организацију питања везаних за један садржај одговора испитаника.

Анкета је техника прикупљања података који се користи у истраживању друштвених наука. До потребних података се долази тако што испитаник самостално попуњава предходно припремљен образац – упитник или анкетни лист. Отворена питања дозвољавају испитанику да спонтано формулише одговор, док затворени тип питања чине она код којих испитаник као свој одговор бира једну од понуђених алтернатива. Број алтернатива се креће од 4-10, најпогодније су листе које имају четири до шест одговора, а најједноставније су оне које имају два алтернативна одговора (да-не). Упитник је инструмент (формулар) чијим се попуњавањем добијају тражена обаештења. Разлика између разговора и упитника јесте у добијању обавештења без посредства лица које води разговор. Испитаници су лица која одговарају на питања, било писмено или усмено.

Када говоримо о вредности разговора и упитника дефинишемо следеће: 1) поступци помоћу којих се прикупљају обавештења, независни су од научног истраживања; 2) научни разговор и упитник су се развијали у тесној вези са статистичком теоријом узорка; 3) предности су у брзини, ширем кругу људи, који су њиме обухваћени.

Идентификујемо три групе тешкоћа у коришћењу података добијених разговором и упитником: 1) епистемолошке, 2) психолошке и 3) друштвене.

1) Епистемолошке – где се добијена обавештења користе у научне сврхе, на основу посматрања и самопосматрања људи који немају стручне квалификације. Све зависи од стручности посматрача, и посебне тешкоће се јављају код испитивања искрености и тачности података добијених путем самопосматрања.

2) Психолошке – зависе од посматрача јер се узима у обзир психичка развијеност личности, бистрина, ментални склоп, образовање, тренутна присутност и слични фактори.

3) Друштвене су вид језичког комуницирања.

Препреке које се јављају су дозволе за приступ обавештењима (јавна, поверљива, тајна), као и језичке баријере (различити језици, дијалекти, терминологија која се користи) укључујући и способност усмереног и писменог изражавања (основна комуникација).

Најстарији облици разговора и упитника јављају се приликом статистичких пописа и у масовним статистичким испитивањима.

Класичан попис је друштвеног обележја: народност, држављанство, вероисповест. Историјска објашњења се односе на искуствене садржаје различитог временско просторног обима и сложености. Да би историјско објашњење било основано пред тачности теорије мора да постоји и могућност потпунијег описа конкретних појава. Нема научних проблема о којима наука не може у току времена изградити боља и савршенија решења. Шири историјска синтеза јесте збир појединачно узетих историјских чињеница. Изворна грађа оскуднија већа опасност да историјске синтезе не претворе у шпекулативна домишљања и конструкције.

Анализа садржаја је изведена из општије истраживачке методе посматрања, због тога се сматра техником посматрања. Анализа садржаја је начин сређивања квантитативних података о најразличитијим врстама друштвеног општења.

Потпун облик друштвене комуникације састоји се од три елемента: 1) одашиљача поруке, 2) примаоца поруке и 3) садржаја поруке. Поруча подразумева сваки симболички садржај, упућен другом лицу. Анализа садржаја служи као средство за проучавање комуникације.

Заправо, анализа садржаја је истраживачка техника за објективан, систематски и квантитативан опис садржаја симболичке комуникације. Садржај саопштења се проучава на што објективнији, систематичнији и квантитативан начин. У историјском развоју се појавила 30 година прошлог века и коришћена је у Другом светском рату у виду политичке пропаганде, испитивању садржаја у уметности и уметничким правцима, масовне културе (певача, спортиста, политичара), школских уџбеника, језика.

Наведено показује да је метода посматрања изузетно важна у емпиријском истраживању, односно, прикупљању података за каснија теоријска уопштавања, закључивања, објашњења, па и могућа научна објашњења, пре свега у области друштвених наука.

ЛИТЕРАТУРА

- Војин Милић: *Социолошки метод*, 2 изд., Београд, 1978.
- Марија Богдановић: *Квантитативни приступ у социологији*, Београд, 1981.
- Марија Богдановић: *Методолошке студије*, Београд, 1993.
- Рајт Милс: *Социолошка имажинација*, Београд, 1964.
- Јовица Лaziћ, Драган Суботић: *Методологија менаџмента*, Београд, 1997.
- Драган Суботић: *Увод у методологију научних истраживања*, Нови Сад – Београд, 2009.
- Гуд, П. Хег: *Методи социјалног истраживања*, Београд, 1966.
- С.А. Мозер: *Методје анкетирања у истраживању друштвених појава*, Београд, 1962.
- А. Ђили: *Како се истражује*, Загреб, 1974.
- Р. Супек: *Испитивање јавног мњења*, Загреб, 1961.
- М. Ђурић: *Проблеми социолошког метода*, Београд, 1962.
- И. Кувачић: *Расправе о методи*, Загреб, 1988.
- Ђ. Шушњић: *Критика осциолошке методе*, Ниш, 1973.

Dragan Subotic**A METHOD OF OBSERVING IN THE RESEARCH****Summary**

Author of the article wrote an applied research in methodology with special account of observing as a technique of collecting empirical data. The author underlined the forms of observing with and without involvement, also systematic observing and observing in experimental conditions. The author analyzed the significance of dosering in empirical research in particular in the field of social sciences, underlining the significance of the case - study method, and the interviews and questionnaires in the data collecting within the research. There are also presented the author's standpoints on the analysis of the content and personal equation of the researcher.

Key Words: methodology, empiricism, method, observing.